

HET BELANG VAN HET WERK VAN AUGUSTINUS

Het leven van Augustinus

Aurelius Augustinus (354-430) is één van de weinige kerkvaders over wie we goed zijn ingelicht. Hij werd geboren op 13 november 354 in Thagaste (Numidië). Zijn vader heette Patricius. Zijn moeder Monnica. Na de lagere school vertrok hij naar de stad Madaurus, waar hij les kreeg in het lezen van Latijnse en Griekse schrijvers. Latijn genoot zijn voorkeur, een taal die hij van jongsaf had leren spreken. Daarnaast kreeg hij ook onderwijs in geschiedenis, sterrenkunde, muziek en welsprekendheid. De opleiding duurde vier jaar. Na zijn terugkeer in Thagaste gaf hij zich een jaar lang over aan verveling. Na het overlijden van zijn vader in 371 was er voor verdere studie geen geld. Hij werd toen echter financieel geadopteerd door Romanianus, een rijke stadsgenoot. Deze bood aan zijn studie in de retorica in Carthago te betalen. Dat een 17-jarige student het in deze havenstad (waar men zich op velerlei wijze kon 'vermaken') niet gemakkelijk had, spreekt voor zich. Verscheidene jaren is Augustinus daar in de ban van de astrologie geweest, mede veroorzaakt door het feit, dat hij maar een beperkte christelijke opvoeding had gekregen en in de leer van de kerk niet thuis was. In Carthago ontmoette hij ook een vriendin, met wie hij ongeveer 15 jaar samengewoond heeft. Zij kregen een zoon, aan wie ze de schone naam Adeodatus (= door God gegeven) gaven.

Aanvankelijk wilde Augustinus redenaar worden om beroemd en rijk te kunnen zijn, maar de lectuur van Cicero's *Hortensius* bracht hem op andere gedachten: hij zag in dat hij zich beter kon werpen op het verkrijgen van wijsheid. Toch werd hij in de filosofie niet bevredigd: de filosofische stelsels bestreden voornamelijk elkaar en boden hem weinig wijsheid.

Vervolgens nam hij de Bijbel ter hand, maar (gewend zijnde aan een verzorgde stijl en fraaie bewoordingen) vond hij dit in een slechte Latijnse vertaling gelezen boek erg teleurstellend. De inhoud achtte hij te simpel of te onbegrijpelijk.

Op zoek naar de waarheid kwam hij in aanraking met de sekte der Manicheeërs, waarbij hij negen jaar toebehoorde zou zijn. Afgestudeerd als retor keerde hij terug naar Thagaste, waar hij leraar Latijn werd. Hij bleek een voortreffelijk docent. In 374 ging hij wederom naar Carthago, nu om toekomstige redenaars op te leiden.

In 383 verhuisde hij naar Rome. Hij was de losbandigheid van de leerlingen in Carthago beu. Maar in Rome viel het ook niet mee: als het op betalen aankwam, bleven de studenten weg en zochten een andere leraar. Zo werd hij nog geen jaar later leraar in de retorica in Milaan. Daar maakte hij kennis met de bisschop Ambrosius. Hij werd getroffen door diens vriendelijkheid en besloot bij hem in de kerk te komen om zijn retorische gaven te beluisteren. Dat deed hij en genoot ervan. Langzamerhand begon ook iets van de inhoud van de preken van Ambrosius tot hem door te dringen. De nieuwe inzichten weekten hem definitief los van het Manicheïsme en hij besloot kerkelijk onderricht te gaan volgen. In 386 kwam Augustinus tot bekering en in 387 werd hij gedoopt. In datzelfde jaar stierf zijn moeder Monnica, die hem naar Rome en Milaan was nagereisd. In 388 keerde hij terug naar Afrika en ging zich met een aantal vrienden in een soort klooster-gemeenschap wijden aan geestelijke arbeid. Binnen enkele jaren was Augustinus uitstekend thuis in Gods Woord en ontwikkelde zich tot een meester in de dogmatiek. Wat hij als retor juist niet wilde, gebeurde nu toch: zijn reputatie groeide van plaats tot plaats en hij werd een bekend man!

In 391 volgde een roep van de gemeente van Hippo Regius. Hij werd daar presbyter en in 396 bisschop, toen zijn voorganger Valerius was overleden. Tot zijn dood in 430 is Augustinus bisschop van deze plaats gebleven. Daar heeft hij het Woord en de Sacramenten bediend. Hij zorgde voor de armen, maar was ook veel op reis om concilies en synoden bij te wonen. Veel tijd besteedde hij aan het beantwoorden van brieven, waarin hem problemen voorgelegd werden. Soms werden dat hele tractaten of boeken, die meestal door hem werden gedictieerd en door stenografen opgenomen. Doordat de kerk eigen stenografen in dienst had, beschikken we nu nog over nauwkeurig opgetekende preken en verhandelingen.

Een hoogbegaafd literator

Augustinus heeft bijzonder veel werk nagelaten. Hij heeft ruim honderd werken geschreven over alle mogelijke theologische onderwerpen. Naar aanleiding van de val van Rome schreef hij een machtig verweerschrift van het christendom, *De Civitate Dei*, *Over de Staat Gods*. Hij is daarmee dertien jaar bezig geweest (413-426). Aanleiding ervoor was de beschuldiging dat het christendom de oorzaak was van de val van Rome. Ook heeft hij door de strijd met de dwaalleraar Pelagius vele anti-pelagiaanse geschriften op zijn naam staan, die meer dogmatisch getoonzet zijn.

Zijn bekendste werk is echter geworden de *Confessiones* oftewel de *Belijdenissen*. In dit autobiografische werk spreekt hij zijn leven uit voor Gods aangezicht, zoals het was en zoals het is. In de Westeuropese cultuurgeschiedenis vormen deze dertien boeken (delen) een literair document van de hoogste orde. Het geschrift is in talloos vele talen vertaald. Omdat het tot de wereldliteratuur gerekend wordt, verdiepen ook niet-christenen zich in dit werk. Kunstenaars en literatoren, filosofen en theologen, christenen en niet-christenen zijn er eeuwenlang door geboeid. Augustinus vindt dus aftrek bij een zeer breed publiek.

Hoe komt dat? Dat heeft vooral te maken met de waardering van het literaire aspect. Augustinus was retorisch hoogbegaafd. Zoals gezegd stond de retorica (welsprekendheid) als wetenschap in die dagen in hoog aanzien. Dat retorica zo hoog scoorde, hangt ongetwijfeld ook samen met het innerlijk verval van de Romeinse cultuur (de Romeinen hadden sinds de 2^e eeuw ook de macht in Noord-Afrika). Als het hoogste opvoedingsideaal werd gezien, dat men zich stilistisch schoon kon uitdrukken en dat men hele stukken uit het hoofd kon citeren van werken van klassieke schrijvers. De nadruk kwam meer en meer te liggen op het esthetische en op de vorm. Bij de taalstudie gebruikten de retoren boeken van heidense schrijvers als Cicero. Zo was alles wat ze zeiden in vorm en inhoud doordrenkt van het heidendom. Daarom moest Augustinus, toen hij tot bekering gekomen was, zijn ambt van retor neerleggen. Het was een heidens beroep. Toch is hij daarna in zijn hart altijd min of meer retor gebleven met een grote liefde voor zijn Latijnse moedertaal. Dat blijkt wel als hij later de *Confessiones* schrijft. Dan is hij vanzelfsprekend zijn literaire vorming en zijn retorische gaven niet vergeten. Zo schreef hij de *Confessiones* in een uiterst verzorgd Latijn. Maar door toevoeging van het christelijk element werd het Latijn van Cicero en Vergilius getransponeerd tot een nieuw niveau. Het was iets unieks: een soort ritmisch proza, geënt op de bijbelse psalmen.

Door de titel *Confessiones* geeft Augustinus aan, dat niet alleen het element van zondenbelijdenis, maar vooral ook de lofprijzing accent moet krijgen: het is een belijdenis van zonde, maar ook een belijdenis van Gods soevereine genade. Het gaat Augustinus bovenal om de roem van Gods barmhartigheid. Zo roemt hij Gods gerechtigheid en goedheid in de overpeinzing van zijn zonden en hij richt een gedenkteken op voor Gods weldaden. De titel zou dus ook kunnen luiden 'Lofprijzingen' (zo klinkt het ook door in de Latijnse titel) of (zoals dat ook wel eens gebeurd is) 'Getuigenissen'.

Confessiones literair bezien

Literair bezien is *Confessiones* één der eerste moderne werken, omdat Augustinus hierin zijn eigen leven en doen tot het diepste innerlijk blootgelegd heeft en dat was iets wat vóór die tijd eigenlijk in de literatuur nooit gedaan werd. Als je uitgaat van de literaire kunstwerken in het algemeen zou je een viertal literaire theorieën kunnen onderscheiden. De eerste is de mimesis-theorie. Dat betekent dat kunst inhoudt navolging van de natuur, van de wereld. Tot in de achttiende eeuw is dat imitatie-principe veel toegepast: aspecten van deze wereld (in brede zin) worden op een kunstige wijze beschreven. Vanaf de zestiende eeuw gaat het accent meer en meer vallen op de relatie tussen het kunstwerk en de lezer. We noemen dat ook wel de pragma-theorie. Kunst moet een doel hebben. Schrijvers moeten niet imiteren wat geweest is of wat is, maar wat behoort te zijn. De kunst imiteert dan alleen als een middel tot het doel: vermaak en lering voor de lezer.

Tegen het eind van de achttiende eeuw (wanneer de Romantiek komt opzetten) komt het accent meer te liggen bij de kunstenaar zelf. We zien in de literatuur een overgang van het objectieve naar het subjectieve. De dichter Wordsworth zei: 'Poetry is an overflow of powerful feelings'. We noemen dit de expressie-theorie. Waarom? Omdat kunst dan is de uitdrukking (de expressie) van de gedachten en gevoelens van de kunstenaar. Het literaire werk is nu niet meer de *spiegel* die de werkelijkheid reflecteert, maar de *lamp*, die uitstraalt wat de kunstenaar innerlijk beweegt. Ten slotte kun je nog een vierde theorie onderscheiden, namelijk de object-theorie. Daarin staat het kunstwerk zelf centraal. Het moge duidelijk zijn, dat een geschrift als de *Confessiones* gerekend moet worden tot de expressie-theorie. In de ik-vorm heeft Augustinus hierin uitdrukking gegeven aan zijn diepste innerlijk. Dat was in zijn dagen vrijwel nieuw.

Bovendien is volstrekt nieuw, dat hier in de vorm van een gebed voor Gods aangezicht gesproken wordt. En daarbij heeft de schrijver niet in de eerste plaats zichzelf op het oog, maar de ere Gods. Hoewel hij beschrijft zijn levensweg van zonde en genade gaat het hem toch in feite alleen om de lofprijzing van God. Dat wordt al duidelijk in de eerste zin: 'Groot zijt Gij, Heere, en ten zeerste lovenswaardig! Groot is uw macht en uw wijsheid heeft geen getal!'

Dit werk laat zich dan ook bepaald niet als een roman lezen. De grondstemming is lyrisch. Geen opsomming van feiten, maar uitstorting van het binnenste van de schrijver. Het is een vrucht van zelfonderzoek. Zo vraagt dit boek geduld en verdieping.

Opbouw

Wat de opbouw van het boek betreft: Augustinus heeft in acht boeken zijn leven van het prilste begin tot en met de bekering (uitmondend in de beroemde tuinscène) te Milaan verwoord. In boek 9 staat het visioen van Ostia. Daarin wordt beschreven hoe moeder Monnica en Augustinus Gods nabijheid hebben ervaren. De moeder van Augustinus is welbekend geworden. In de 'Belijdenissen' komt ze naar voren als toonbeeld van de waardige huisvrouw. Maar vooral ook als een echte moeder, die biddende vele tranen geschreid heeft over haar zoon tot God. Zij neemt een centrale plaats in, waar zij haar zoon voorgaat op de weg der waarheid. Tweemaal wordt Augustinus de zoon van zijn moeder: de eerste keer door haar bloed, de tweede keer door haar tranen. De gevoeligste bladzijden van zijn *Belijdenissen* heeft Augustinus dan ook aan zijn moeder besteed. Eenmaal sprak een bisschop tot Monnica de legendarische woorden: 'Een kind van zulke tranen kan niet verloren gaan'. Na de doop van Augustinus in 387 door Ambrosius besluiten moeder en zoon om via Rome terug te keren naar Afrika.

Maar plotseling wordt Monnica dan ziek en ze sterft kort daarna in de havenplaats Ostia. Het is diep verankerd in de herinnering van Augustinus gebleven, mede door een gesprek over de eeuwigheid met zijn moeder, kort voor haar dood. Daarvan getuigt in het bijzonder boek 9: 'Wij vergaten wat voorbij was en reikten naar wat vóór ons lag en samen vroegen wij ons af, bij de aanwezige waarheid – die Gij zijt – hoe het zijn zou: het eeuwige leven van de heiligen, dat geen oog heeft gezien en geen oor heeft gehoord, en dat in het hart van de mens niet is opgekomen; niettemin snakten wij met de mond van ons hart naar de waterstromen van omhoog, de stromen uit Uw bronwel, de bronwel van het leven die bij U is: daar wilden wij naar de mate van ons bevatten mee bedruppeld worden om een zo verheven iets hoe dan ook met ons denken te bereiken'.

Dit 9^e boek valt dus na de beschrijving van zijn bekering. Dat valt ook direct op aan het begin. Want dan vraagt Augustinus zich af, wie hij geweest is en hoe hij geweest is en wie de Heere voor hem wilde zijn. En nu kwam alles hierop neer: 'Dat ik niet-wilde wat ik gewild had en dat ik wilde wat Gij wilde'. Het is nu zijn begeerte om te leven naar het Woord, naar datgene wat de Heere van hem vraagt. We zien hier de weg der heiligmaking en we zien hier de praktijk der godzaligheid, die ook wel getypeerd kan worden met het begrip 'navolging'.

Wie Augustinus is op het moment van schrijven kunt u lezen in boek 10. Hierin verwoordde Augustinus tevens het diepste van wat genade voor hem betekende: 'Geef wat Gij beveelt en beveel wat Gij wilt'. Opvallend in deel 10 is de grote aandacht die Augustinus op tamelijk filosofische wijze besteedt aan het wonder van het menselijk geheugen. Hij beschrijft de 'memoria' als een wijd veld met spelonken en holen, waar beelden en herinneringen oprijzen en weer verdwijnen. De mensen, zo beschrijft Augustinus, hebben veel aandacht voor de hoge bergtoppen, de machtige golven van de zee, de brede stromen van de rivieren, de wijidheid van de oceaan en de banen van de gesternten, maar voor zichzelf hebben ze geen aandacht, namelijk voor die 'weidse, onbegrensde ruimte' van het geheugen. Waarom zoveel aandacht voor het geheugen? Wel, 'sinds ik U heb leren kennen, heb ik U niet vergeten' en 'Gij blijft onveranderlijk boven alle dingen en Gij hebt u verwaardigd in mijn geheugen te wonen, sinds ik U heb leren kennen'. En dat is het steeds weer door Augustinus uitgesproken wonder van Goddelijke genade, dat die hoge en verhevene God wil wonen in het binnenste van zo'n zondaar.

De laatste delen

Daarna volgen nog drie omvangrijke en zeer diepzinnige boeken (11 t/m 13), waarin vooral gehandeld wordt over de schepping. De vraag zou gesteld kunnen worden, of die drie laatste boeken er wel bij horen. Bij nader inzien kunnen we constateren dat ze er ten volle bij gerekend kunnen worden. Het gehele werk is namelijk aaneenge-regen door citaten uit Gods Woord en in het bijzonder uit de Psalmen. Die vormen als het ware het skelet van het totale werk, het gebinte dat bijeenhoudt. Zo is er eenheid van structuur en eenheid van gedachte: na de lofzegging op Gods genade, betoond in het hart van een zondaar, volgt in de geest van de Psalmddichter de lofzang op de ganse schepping. Overigens klinkt ook in het eerste gedeelte van het boek de lof op Gods wondere schepping door, zoals in het tweede deel de mens niet wordt vergeten. Het zou ook niet anders kunnen: mens en schepping horen onlosmakelijk bijeen.

In het bijzonder uit de Psalmen heeft Augustinus alle delen door veel geciteerd. In boek 9 laat hij blijken zichzelf steeds weer te herkennen in de Psalmen: 'Wat een kreten, mijn God, heb ik tot U doen opgaan bij het lezen van de psalmen van David, die gelovige liederen, die klanken van vroomheid, waar een opgeblazen geest door afgestoten wordt' en 'Hoe heftig vlamde ik door hen naar U op en brandde ik van verlangen om ze, als ik gekund had, over heel de wereld te laten horen, tegen de hoogmoed van het menselijk geslacht'.

Welnu, we mogen dus zeggen, dat deze laatste delen er voluit bij horen. Dat was trouwens de mening van de schrijver zelf. In deel 11 weidt hij uit over de eerste woorden van Genesis 1: 'In den beginne schiep God de hemel en de aarde'. Hij spreekt dan ook over de gedachte wat God deed, voordat Hij hemel en aarde maakte, waarbij hij diepzinnige beschouwingen heeft over 'eeuwigheid' en 'tijd'. Wat is tijd, vraagt Augustinus. Hij geeft zelf als antwoord: 'Wanneer maar niemand het me vraagt, weet ik het; wil ik het echter uitleggen aan iemand die het vraagt, dan weet ik het niet'. Aan het einde van zijn gedachten over deze dingen, voelt Augustinus zich zeer klein tegenover de eeuwige God: 'Ik belijd U, Heere, dat ik nog steeds niet weet, wat de tijd dan wel is, en anderzijds belijd ik u, Heere, dat ik weet dat ik deze dingen in de tijd zeg en dat ik reeds lang aan het spreken ben over de tijd en dat dit 'lang' enkel maar lang is door verloop van tijd. Hoe weet ik dit dan, wanneer ik niet weet wat de tijd is? Of weet ik misschien niet, hoe ik moet zeggen wat ik weet! Hier ben ik, mijn God, hier sta ik vóór U. Ik vertel geen leugens: zoals ik spreek, zó is mijn hart. Gij zijt het die mijn lamp licht zult maken. Heere mijn God, Gij zult licht brengen in mijn duisternis'.

Ook in deel 12 gaat het over de beginwoorden van Gods Woord als 'hemel' en 'aarde' en 'in den beginne'. Diverse interpretaties laat hij de revue passeren, maar beklemtoont ook dat er maar één eigenlijke betekenis is en die is bij de Heere bekend. Er zijn diverse oppervlaktestructuren. Er is slechts één dieptestructuur.

In deel 13 gaat Augustinus vanuit de beginwoorden van het Woord nog in op het werk van een Drie-enig God. Ik citeer hieruit nog een typisch Augustiniaanse uitdrukking: 'Uw werken loven U, opdat wij U liefhebben, en wij hebben U lief, opdat Uw werken U loven'.

Slot

Kort voor zijn dood heeft Augustinus zelf, toen hij al zijn werk overzag, gezegd: 'De 13 boeken van mijn *Confessiones* prijzen de rechtvaardigheid en de goedheid van God in hetgeen goed in mij is, en zij sporen het verstand en het hart van de mens aan zich op Hem te richten'. Dus het gaat in dit werk niet alleen over zijn eigen ontrouw, maar ook is het een gebed, gericht op de glorie Gods. En daarbij wil Augustinus de lezer aansporen en opwekken God te loven. Hij zegt ook over de 13 delen, dat de eerste tien hemzelf als onderwerp en uitgangspunt hebben en de laatste drie over de Heilige Schrift gaan. Zoals we gezien hebben, handelen de laatste delen in het bijzonder over de schepping aan de hand van het eerste hoofdstuk van de Bijbel. Maar alles gericht op de aansporing God te loven en te dienen. Dat is immers het hoge doel van de schepping!

Naast het opwekkende element is natuurlijk nog veel meer te noemen. Zo begint hij zijn boek met zoekend en vragend te beschrijven wie God is. Alsof hij moderne vragen naar God en het Goddelijke heeft gekregen van mensen uit de 21^e eeuw.

Augustinus richt zich verder duidelijk tegen de Manicheeërs, waartoe hij zelf behoord had. Het Manicheïsme was een in die dagen wijdverbreide filosofische leer, die zich overigens ook beriep op Christus. Voor de aanhangers was het echter voldoende, dat ze de leer geloofden: een dooreenmenging van vele heidense en enkele christelijke gedachten. We herkennen in de Manicheeërs de aanhangers van de New Age van onze dagen. De Eeuwige is voor Augustinus geen iets, geen abstract goddelijk Wezen en ook geen substantie van Licht, waarvan de menselijke ziel een deeltje zou zijn. Nee, God is juist de gans Andere ('totaliter aliter'), de Eeuwige, Die openbarend spreekt in de tijd. Maar die God wil ook in het hart van de mens woning maken. Zo wil Hij Zichzelf openbaren en verklaren. Dus op een bevindelijke wijze. En daar gaat het Augustinus om. Daar moet het ook ons om te doen zijn: de bevindelijke kennis van wie we zelf zijn, de kennis van een heilig en een rechtvaardig God, maar ook de noodzakelijke kennis van de Christus der Schriften. En dat is een kennis die strekt tot de eer van God.

In het werk van Augustinus kunnen we opmerken dat hij in een heel andere tijd leefde, maar bij zoveel afstand in tijd is er ook herkenning in de waarachtige vroomheid voor het aangezicht van God. Dat is herkenbaar voor hen die weet hebben van vrije soevereine genade. Het eeuwige genadewerk Gods is immers tijdloos. Want God Zelf is van eeuwigheid tot eeuwigheid! En zo blijft het werk van Augustinus ook voor de dag van vandaag actueel door de boodschap voor alle tijden en plaatsen: de rijkdom van Gods genade voor arme, verloren zondaren, die midden in de dood liggen. De Heere geve het ons persoonlijk te doen ervaren tot eer van Zijn Naam en tot zaligheid onzer zielen.

Augustinus stierf in 430. De man, die zoveel genade en gaven had ontvangen, had op de wand van zijn kamer de tekst vastgespijkerd van zeven psalmen: 6+32+38+51+102+130+143. Psalmen, die sindsdien bekend staan als boetepsalmen. Augustinus is gestorven als een arme zondaar. Maar ook als een gelukkig mens. Want hoe eindigt die laatste psalm 143? Met de woorden: 'Want ik ben Uw knecht!'

's-Gravenpolder, ds. J. Schipper

LITERATUUR

Het aantal boeken over Aurelius Augustinus is niet te tellen. In een enigszins redelijke bibliotheek is altijd wel iets te vinden van en over de schrijver. Biografische gegevens kun je aantreffen in een goede encyclopedie. Wat de *Confessiones* betreft is het aan te bevelen te lezen wat vertalers erover gezegd hebben in de inleidingen van hun uitgaven. Hieronder noem ik enkele Nederlandse vertalingen met vermelding van het jaartal van de eerste uitgave. De editie van Sizoo is dikwijls herdrukt.

Baaren, Th.P. van. Utrecht 1954

Erens, F. Amsterdam 1903.

Fernhout, J. Haarlem 1929.

Lieshout, J.A. van. Amsterdam 1930

Sizoo, A. Delft 1928.

Wijdeveld, G. Utrecht-Merksem 1963.

Verder heeft prof. dr. A. Sizoo in 1947 het licht doen zien een Toelichting op Augustinus' Belijdenissen. Ook schreef hij in 1957 een biografie: Augustinus' leven en werk.